

УДК 37.011.31:371.14

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ДИСТГРАФІЄЮ

Матвєєва Наталія, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

ORCID: 0000-0002-8495-7074

E-mail: nataliematveieva@gmail.com

У статті проаналізовано теоретичні основи навчання учнів початкових класів з порушеннями писемного мовлення. Під час дослідження використано низку теоретичних методів, що дозволили розкрити особливості навчання учнів з порушеннями писемного мовлення. Результати дослідження засвідчили актуальність означеного питання, що, з одного боку, підтверджує численна низка праць учених різних його аспектів, а з іншого – обумовлена кількістю дітей із зазначеним видом порушення мовлення, що постійно зростає.

Ключові слова: порушення мовлення; розвиток; комунікативна компетентність; психічні властивості; корекція; умови; класифікація; супровід; індивідуальний підхід; співпраця.

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF TEACHING JUNIOR SCHOOLCHILDREN WITH DYSGRAPHY

Matveieva Nataliia, Candidate of Pedagogical Sciences, Doctor of the Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian University.

ORCID: 0000-0002-8495-7074

E-mail: nataliematveieva@gmail.com

The purpose of the study is to analyze the theoretical foundations of teaching primary school students with speech disorders; to reveal scientific approaches to defining the essence of the concept of “dysgraphia”, its significance in the general development of personality.

The article focuses on the need for the formation of language personality, the development of its communicative competence; the main directions of activity of specialists in the light of requirements of normative-legal documents on education and taking into account experience of the European countries are allocated. It is found out that the formation of skills and abilities of reading and working with books, communication and critical thinking, teamwork, making one's own choices, decision-making are the main tasks of education at the present stage.

In the course of the research theoretical methods were used: analysis, synthesis and generalization of psychological and pedagogical literature on this problem. The article, in accordance with the International Classification of Diseases, describes the signs of dysgraphia; the factors that negatively influence its appearance in children of primary school age are analyzed; the psychological preconditions for the formation of writing skills are identified. By studying scientific works, elaboration of psychological and pedagogical literature, the author established that indicators of oral and written speech development are indicators of mental and cultural levels of personality development, upbringing, inculcation of moral and ethical, general cultural and social values.

The results of the study showed that the topic is relevant due to the ever-increasing number of children with this type of speech disorder, is widely covered in academia and among practitioners in various aspects and needs further in-depth study.

Keywords: speech disorders; development; communicative competence; mental properties; correction; conditions; classification; support; individual approach; cooperation.

На сучасному етапі розвитку освіти в Україні актуальною є проблема виховання, спрямованого на формування людини ХХІ століття, готової примножувати багатства рідного краю, народу задля подальшого економічного розвитку, збагачення культурної спадщини та процвітання держави. Така особистість повинна бути відкритою до конструктивного діалогу, комунікабельною, креативною та творчою, натхненною до самовідданої праці й саморозвитку. Саме тому сьогодні розглядаємо становлення мовної особистості, відвертої, словесно багатой, національно свідомої. Зрозуміло, це передбачає виокремлення низки завдань щодо формування життєво необхідних компетентностей особистості, реалізації на практиці інноваційних підходів, використання передового педагогічного досвіду з тим, щоб забезпечити гармонійний її розвиток. На цьому, зокрема, наголошують основні нормативно-правові документи, як-от: закони «Про освіту», «Про загальну середню освіту» [4], «Про вищу освіту», Концепція «Нова українська школа», Концепція розвитку інклюзивної освіти, Державний стандарт початкової освіти [2] та інші. Відповідно до означених документів чільне місце у діяльності педагогів шкіл посідає пошук ефективних форм та методів навчання та виховання особистості, здатної до міжособистісного спілкування, комунікації на міжнародному рівні й готової до творчості. Так, Державний стандарт початкової освіти особливу увагу приділяє питанню формування усного та писемного мовлення учнів молодшого шкільного віку задля створення належного підґрунтя подальшого самовдосконалення, самореалізації, гармонійного розвитку. У наукових колах широко ведеться дискусія про потребу розвитку комунікативної компетентності вже з початком навчання у школі. Остання містить низку вмінь: усно і письмово висловлювати думку та почуття, чітко пояснювати, усвідомлювати мовне багатство та його значення, спілкуватися рідною та іноземними мовами поряд із підвищенням рівня культури мовлення.

Означена проблема не нова, про що засвідчує чимала кількість досліджень різних її аспектів: психологічних засад розвитку усного й писемного мовлення (М. Василик, Л. Виготський, О. Леонтєв, Л. Мацько, І. Синиця, Л. Щерба); особливостей формування мовної особистості на сучасному етапі розвитку освіти в Україні (А. Богуш, М. Вашуленко, Т. Котик, М. Пентилюк, М. Муравицька, Л. Паламар, О. Смолінська, Н. Шумарова); специфіки порушень писемного мовлення (Е. Данілавичюте, І. Єфименкова, Л. Журавльова, О. Корнєв, Р. Лалаєва, О. Логінова, Л. Парамонова, І. Садовникова, Є. Соботович, О. Токарева, С. Яковлев); діагностики мовленнєвого розвитку, розроблення та використання на практиці методики письма (Л. Вавіна, Л. Волкова, С. Конопляста, С. Коробко, Б. Коваленко, Н. Крилова, Л. Логвинова, В. Тарасун, Н. Чередниченко, М. Шеремет та ін.); формування читацьких умінь і навичок учнів (Л. Іванова, Г. Коваль, М. Наумчук та ін.); розвитку складових комунікативної компетентності (В. Байденко, С. Дубовик, І. Зимня, Л. Карпова, М. Крикун, А. Маркова, О. Пометун, В. Сластьонін, Л. Хоружа, А. Хуторський та ін.). Науковці обговорюють важливі аспекти розвитку писемного мовлення особистості, яке є відображенням не лише комунікативних умінь та навичок, а й розумових її здібностей, психічних властивостей, позитивних рис та якостей, навчальних можливостей.

Мета статті – проаналізувати теоретичні засади організації навчання молодших школярів із порушеннями писемного мовлення.

Як показує практика, у процесі навчання та виховання особистості виникає чимало проблем та труднощів, значна кількість яких зумовлена порушеннями її розвитку, особливостями виховання, умовами соціалізації тощо. Мовленнєвий розвиток людини визначаємо сьогодні як складову успішної її соціалізації та самореалізації у житті. Цікавим для нас є досвід європейських країн, який наголошує на тому, що писемна компетенція людини виступає передовсім показником розвитку всієї спільноти. До прикладу, у дослідженнях Дж. Гуді (Німеччина) акцентовано на зв'язку між писемною культурою та рівнем розвитку держави загалом. Як показало наше дослідження, у європейських наукових колах побутує думка про те, що «соціокультурний аналіз письма є аксіомою визначення культурного прогресу суспільства» [8, с. 138]. Досвід США дозволяє стверджувати, що слід здійснювати так зване «когнітивне дослідження письма», яке включає продукцію письма й форми реалізації писемності, що є засадничими підвалинами процесу організації та проведення аналізу зниження/підвищення навичок писемного мовлення як соціального явища. На сьогодні у США широко вживаним є термін «writing crisis», що своєю чергою засвідчує зниження писемної активності населення. Закордонні науковці D. Johnson, H. Myklebust, L. Tarnopol, M. Tarnopol, A. Ellis, G. Pavlidis, P. Rosenberger, I. Smythe особливу увагу приділяли вивченню писемного мовлення в системі мовної політики країни. Ці та інші аспекти доводять актуальність мовленнєвого розвитку не лише для окремої людини, а й усієї спільноти.

Актуальною є означена проблема й у дослідженнях вітчизняних науковців. Учені схиляються до думки про те, що усне та писемне мовлення посідає чільне місце у загальному розвитку особистості, позаяк підвищує рівень готовності до міжособистісної взаємодії, формує уміння спілкуватися, висловлювати та доводити власну точку зору, створює умови успішної самореалізації, самоствердження, самовдосконалення. До прикладу, сучасна дослідниця Л. Журавльова наголошує на особливому значенні писемного мовлення у житті людини: «Писемне мовлення – це вторинна, більш пізня за часом виникнення форма мовної діяльності, яка формується тільки в умовах цілеспрямованого навчання грамоті і потім удосконалюється» [3, с. 135]. Учена О. Царик зазначає: «Основою письмової практики для громадськості та школи могла б бути теорія письма, у якій зібрано як досвід сучасних письменників, так і психології мови, де письмо розглядається та сприймається як внутрішній процес розумової діяльності» [8, с. 139]. Учена виокремлює такі основні моделі писемного мовлення, як:

- 1) спонтанне писемне мовлення (внутрішній імпульс, фіксація думок);
- 2) епічне писемне мовлення (перехід від спонтанного до епічного письма);
- 3) концептуальне писемне мовлення (завершений варіант писемного мовлення, який передує усному);
- 4) журналістське писемне мовлення: поєднання оповідного та спонтанного висловлювання, свобода слова (з'явилося з розвитком преси);
- 5) наукове писемне мовлення;
- 6) літературний письмовий переклад (спрямований на пошук мовних засобів рідною мовою) [8, с. 141].

Усталеною є думка про те, що показники розвитку усного та писемного мовлення є показовими у визначенні розумового та культурного рівня людини, її

морально-етичних цінностей, соціальної, загальнокультурної компетентності та інше.

Дослідники А. Богуш, М. Вашуленко, Т. Донченко, Г. Лещенко, Л. Мацько, М. Пентилюк стверджують, що у процесі навчання у школі слід розвивати мовленнєву компетентність, яка узалежнюється рівнем знань особливостей усного і писемного мовлення, розвитком умінь орієнтуватися під час спілкування та використовувати різні засоби, аналізувати й редагувати мовлення тощо. Це своєю чергою визначає напрями роботи з учнями, зосереджує увагу на варіюванні та впровадженні різних форм роботи задля розвитку навичок письма та правильної вимови. Важливо, що засадничими підвалинами формування навичок писемного мовлення є усне мовлення.

Концептуальні положення основних нормативно-правових документів про освіту наголошують на потребі її реформування, створенні Нової української школи, яка формуватиме людину нової епохи. У здобувачів освіти слід виховувати позитивні риси та якості, формувати ключові вміння та навички, які слугуватимуть успішному навчанню, самоствердженню у процесі життєдіяльності, розвитку творчого потенціалу, втіленню у життя власних задумів та досягненню у майбутньому професійних успіхів. А тому стрижневими завданнями сучасного освітнього закладу є розвиток усного та писемного мовлення у молодшому шкільному віці. З цією метою слід формувати вміння і навички читання й роботи із книгою, спілкування та критичного мислення, роботи в команді, здійснення власного вибору. Практика показує, що сьогодні чисельність дітей з порушеннями мовлення становить близько 30 % від загальної кількості учнів й постійно зростає.

Зміст навчання щодо засвоєння усного й писемного мовлення містить систему знань з мови (фонетика, орфоепія, лексикологія, морфологія, синтаксис) і мовлення (теорія тексту, функціональна стилістика, форми мовлення, культура мовлення). Відповідно до положень освітніх документів, стрижневими завданнями на цьому етапі виступають формування ключових компетентностей, розвиток позитивних рис та якостей учнів, формування умінь та навичок практичного використання набутих знань рідної мови у повсякденному житті, підвищення загального, культурного та комунікативного рівня. За такого підходу виокремлюємо роль педагога у розвитку мовлення молодших школярів, визначаємо його професійні вміння та навички, спрямованість практичної діяльності. У контексті означеного на особливу увагу заслуговують праці І. Єфименкової, О. Корнева, Р. Лалаєвої, О. Логінової, Є. Мазанової, Л. Парамонової, І. Садовникової, Є. Соботвич, О. Токаревої, С. Яковлевої та інших, що не лише розкривають сутність порушення писемного мовлення, а й висвітлюють ефективні шляхи розв'язання практичних завдань. На думку дослідників (М. Безруких, Н. Дубровінська, Г. Сугрובה, Д. Фарбер), пізнавальні функції особистості виступають підґрунтям розвитку писемного мовлення. Так, учені виокремлюють низку чинників, що слугують досягненню позитивного результату в опануванні письма та читання, як-от: належний рівень розвитку мовленнєвих і немовленнєвих функцій; слухова диференціація звуків, правильна вимова; звуко-буквений аналіз та синтез; зоровий аналіз та синтез; просторове уявлення. Дослідник В. Махоня вказує на те, що: «Проблема порушень письма і читання – одна з найактуальніших для шкільного навчання, оскільки письмо і читання з мети навчального процесу перетворюється на засіб подальшого отримання знань у навчальній діяльності» [6, с. 186]. Науковець схиляється до думки про те, що письмо «відіграє важливу роль у житті людини: воно

стимулює її психічний розвиток, забезпечує загальноосвітню підготовку, впливає на формування особистості...» [6, с. 186].

Слід зауважити, що нині не існує чітких підходів щодо аналізу порушень письма та єдиної термінології для їхнього позначення. Як показав аналіз актуалізованих джерел означеної проблеми, найбільш вживаними є поняття: «дисграфія», «дизорфографія», «аграфія», «еволюційна дисграфія», «специфічні порушення письма». Вітчизняні дослідники Т. Ахутіна, О. Гопіченко, Е. Золотарьова, І. Колповська, Р. Лалаєва, О. Логінова, В. Орфінська використовують терміни «дисграфія» і «специфічне порушення письма» як тотожні. Натомість науковці європейських країн (D. Johnson, H. Myklebust, L. Tarnopol, M. Tarnopol, M. Critchley, E. Critchley, A. Ellis, G. Pavlidis, P. Rosenberger, I. Smythe, M. Snowling), починаючи з 60-х років XX століття, позначають порушення письма та читання як «dyslexia» (труднощі опанування знакової діяльності), не використовуючи окремого терміна. Відповідно до Міжнародної класифікації хвороб (ICD-10) дисграфія розглядається як специфічні розлади розвитку шкільних навичок F81, а її характерними ознаками визнано:

- 1) показник правильності письма, читання й/або розуміння прочитаного нижчий від рівня, відповідного віку й загальному інтелектуальному розвитку дитини;
- 2) наявні порушення перешкоджають навчанню та життєдіяльності, які потребують навичок читання;
- 3) це порушення є наслідком порушення зору чи слуху, неврологічного розладу;
- 4) шкільний досвід дитини відповідає середньому очікуваному рівню за умови відсутньої неадекватної поведінки у процесі вивчення навчального матеріалу;
- 5) найбільш вживаним критерієм виключення є «коефіцієнт інтелектуального розвитку» (KI), нижчий від сімдесяти [7].

Усталеною є думка про те, що порушення формування письма у дітей перешкоджає успішній адаптації до шкільного навчання, знижує рівень успішності, провокує появу вторинних психічних розладів. За такого підходу вчені Л. Андрусина, Л. Белякова, І. Власенко, Л. Єфіменкова, Н. Жукова, В. Ковшиков, Р. Лалаєва, І. Марченко, О. Мастюкова пов'язують розвиток писемного мовлення із психічним станом дитини, її властивостями та здібностями. Важливо, учені розглядають порушення мовлення у молодших школярів як наслідок наявних особливостей, затримки чи порушень психічного розвитку. Відомий психолог О. Леонт'єв зазначає, що «Письмо – це вид діяльності, що містить символічне позначення звуків мови, моделювання звукової структури слова, виконання графомоторних операцій задля зображення графічних символів» [6, с. 187]. Б. Анан'єв, Л. Виготський наголошують, що: «У результаті рефлекторного повторення утворюється динамічний стереотип слова в єдності акустичних, оптичних і кінетичних подразнень» [3, с. 135]. Разом із тим психологи акцентують на взаємозв'язку порушень мовлення та вербальної пам'яті, смислового запам'ятовування, слухової уваги, словесно-логічного мислення, які своєю чергою впливають на здатність спілкуватися, взаємодіяти, навчатися, грати, творити. Формування навичок письма узалежнюється здатністю володіти усним мовленням, сприйняттям, відчуттям, просторовими

уявленнями, базовими знаннями, сформованістю рухової сфери тощо.

Дослідники Б. Головін, Л. Зіндер, Л. Щерба та інші визначають письмо на кшталт «складного психофізіологічного процесу, до складу якого входять механізми артикуляції, слухового аналізу, зорової пам'яті та контролю, зорово-моторної координації і моторного контролю, перцептивної регуляції і комплексу лінгвістичних умінь...» [5, с. 37]. Окремі з них (Б. Ананьєв) вважають писемне мовлення зорово-слухомоторним утворенням. Порушення писемного мовлення вчені називають спотвореним формуванням процесу письма або наявного вродженого порушення (В. Махоня). На потребі «урахування сучасних уявлень про механізми мовленнєвих порушень у світлі психолінгвістичного підходу до їхнього аналізу та технології їх подолання в умовах класного простору» наголошує сучасна вчена Е. Данілавічюте [1, с. 34]. Дослідниця наголошує на використанні так званого «психолінгвістичного інструментарію», що дозволяє не лише виявити мовленнєві порушення, а й здійснити їх корекцію у процесі навчання та надання логопедичної допомоги [1, с. 36]. Сучасні науковці А. Колупаєва, О. Корнєв, Р. Левіна, Н. Нікашина, І. Садовникова, Л. Спірова, В. Тарасун, А. Ястребова наголошують на негативному впливі порушення писемного мовлення на успішність учнів (труднощі засвоєння навчального матеріалу, формування комунікативних умінь і навичок) та їхню самореалізацію у процесі життєдіяльності. Керівною ідеєю наукового доробку О. Балашової, Н. Корсакової, Ю. Мікадзе є думка про те, що порушення писемного мовлення віддзеркалює вплив ураження окремих зон мозку на різні сфери життя особистості. А тому, як вважають науковці, слід використовувати різні методи відновлення, корекції та формування розумових операцій, варіювати форми та методи навчання, які матимуть компенсаторну та розвиваючу дію на практиці. Поряд із тим корекційна робота з учнями з порушеннями писемного мовлення, на думку низки науковців (Т. Вербицька, Л. Єфименкова, Р. Левіна, І. Садовникова, О. Смірнова, Л. Токарева, В. Тарасун, М. Шевченко) передбачає розвиток фонетико-фонематичних та лексико-граматичних засобів мовлення, що пояснюється формуванням письма за певним алгоритмом. Сучасна дослідниця О. Ласточкина подає його у такий спосіб: елементарне письмо, доступне написання тексту (диктант) та грамотне писемне мовлення [5, с. 37].

Сьогодні констатуємо зміну поглядів науковців щодо причин виникнення та специфіки порушення писемного мовлення. До прикладу, дослідники С. Конопляста, О. Логінова, С. Марченко, І. Мартиненко, Т. Пічугіна, В. Тарасун наголошують, що ефективність розвитку письма у дітей шкільного віку узалежнюється рівнем сформованості невербальних психічних функцій (зорово-просторових уявлень, слухомоторної, оптико-моторної координації, загальної моторики, цілеспрямованої свідомої діяльності, самоконтролю та уваги). Прагнення розкрити всі особливості процесу появи труднощів на письмі, затримки мовлення мотивувало науковців до вивчення різних аспектів проблеми, а саме:

- клінічний (Л. Бадалян, К. Єфремов, М. Заваденко, Д. Ісаєв, В. Ковальов, О. Корнєв, С. Ляпідевський, С. Мнухін, Г. Сухарєва, Р. Ткачов, Л. Чутко);
- психофізіологічний (М. Безруких, О. Крещенко, Л. Соколова, О. Токарева);
- нейрофізіологічний (Р. Мачинська, І. Лукашевич, М. Фішман);
- психолінгвістичний (Е. Данілавічюте, Р. Лалаєва, Е. Соботович, В. Тарасун);
- нейропсихологічний (Т. Ахутіна, Т. Візель, О. Лурія, Л. Цветкова);

- педагогічний (Н. Голуб, О. Гопіченко, Г. Каше, І. Лазарєва, Р. Левіна, О. Логінова, Р. Лалаєва, Л. Парамонова, Т. Пічугіна, Л. Спірова, І. Садовнікова, М. Хватцев, Н. Чередніченко та ін.).

Засадничими підвалинами дослідження порушень писемного мовлення вчених є вивчення анатоμο-фізіологічних особливостей дитини, причин спотвореного сприйняття звуків, специфіки мовно-рухового розвитку. Науковці Е. Данілавічюте, В. Ільяна, Р. Лалаєва, Р. Левіна, Л. Парамонова, І. Прищєпова стверджують, що у процесі опанування та відтворення писемного мовлення дітям властиві «специфічні помилки, які загалом призводять до труднощів сприймання, розуміння та продукування мовленнєвого висловлювання» [5, с. 37]. Іншими словами, вивчення означеного питання потребує подальших досліджень, що дозволять виявити нові фактори впливу, особливості, передумови появи мовленнєвих порушень та виокремити найбільш ефективні шляхи її попередження.

Досвід європейських країн вказує на те, що писемна компетенція людини – це показник розвитку всієї спільноти.

Наше дослідження показало, що проблема порушень мовлення у молодших школярів завжди була актуальна. Європейські та вітчизняні науковці (А. Богуш, М. Вашуленко, Е. Данілавічюте, І. Єфименкова, Л. Журавльова, О. Корнев, Т. Котик, В. Махоня, Р. Лалаєва, М. Пентилюк, О. Царик, D. Johnson, Н. Mylebust, L. Tarnopol, M. Tarnopol) порушували різні аспекти означеного питання, намагаючись розкрити психологічні засади розвитку мовлення особистості, специфіку цього виду порушення, особливості проведення діагностики мовленнєвого розвитку. Доведено, що порушення писемного мовлення віддзеркалює вплив ураження окремих зон мозку на різні сфери життя особистості, що своєю чергою вимагає особливого підходу у використанні методів відновлення, корекції та формування розумових операцій, необхідності варіювання форм та методів навчання компенсаторної та розвиваючої дії. Натомість особливу увагу слід приділяти основним чинникам впливу на мовлення особистості (розвиток мовленнєвих і немовленнєвих функцій, слухова диференціація звуків, правильна вимова, звуко-буквений та зоровий аналіз та синтез, просторове уявлення). Загалом писемне мовлення можна вважати складовою загального розвитку особистості, показником рівня сформованості різних складових інтелекту, психічних властивостей, набутого словесного досвіду. Масштабність проблеми свідчить про чільне місце писемності, мови та мовлення у сталому розвитку нації, народу, держави поряд з особистісним становленням.

Подальше вивчення європейського досвіду та використання наукового доробку вітчизняних дослідників слугуватиме орієнтиром у діяльності педагогів освітніх закладів, фахівців у галузі спеціальної освіти, які матимуть можливість своєчасно діагностувати та надавати освітні, корекційно-розвиткові послуги та психолого-педагогічну допомогу особам, що її потребують.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Данілавічюте Е. А. Особливі мовленнєві потреби: технологія індикації, аналізу, моделювання освітнього простору. *Діти з особливими потребами в освітньому просторі: матеріали V Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітології*. (Чернігів, 10–11 жовтня 2019). Чернігів, 2019. С. 34–38.
2. Державний стандарт початкової загальної освіти. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/59891/

- (дата звернення 17.11.2021)
3. Журавльова Л. С. До проблеми корекції мовленнєвого розвитку молодших школярів із дисграфією. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Збірник наук. праць/За ред. В.М. Синьова, О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський, 2016. Вип.7. Т.1. С.133-144.
  4. Про освіту: Закон України. 2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 18.11.2021)
  5. Ласточкіна О. В. Типологія порушень писемного мовлення. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*: матеріали VIII Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (Суми, 15 лютого 2019). Суми: ФОП Цьома С. П., 2019. С. 36–39.
  6. Махоня В. Теоретичні основи формування писемного мовлення у дітей молодшого шкільного віку. Сучасний погляд на дисграфію. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Науковий збірник Дрогобицького ДПУ імені І. Франка. Дрогобич, 2018. Вип. 19. Т. 1. С. 186–189.
  7. Международная классификация болезней (10-й пересмотр). Классификация психических и поведенческих расстройств. Клинические описания и указания по диагностике (МКБ-10/ICD-10) / пер. на рус. язык; под ред. Ю. Л. Нуллера, С. Ю. Циркина. Киев, 1999. 272 с. URL: <https://docs.cntd.ru/document/420317971> (дата звернення 20.11.2021)
  8. Царик О. Основні аспекти розвитку культури писемного мовлення учнів у школах України: 1991–2000 рр. *Вісник національної академії Державної прикордонної служби України*. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2017. Вип. 3. С. 190–193.

REFERENCES

1. Danilavichiutė, E. A. (2019). Osoblyvi movlennivi potreby: tekhnolohiia indykatsii, analizu, modeliuvannia osvithnoho prostoru. *Dity z osoblyvymy potrebamy v osvithnomu prostori: proceedings of the 5th International Congress on special pedagogics, psychology and rehabilitation*. Chernihiv, 34–38 [in Ukrainian].
2. Derzhavnyi standart pochatkovoї zahalnoi osvity. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/59891/ [in Ukrainian].
3. Zhuravlova, L. S. (2016). Do problemy korektsii movlennievoho rozvytku molodshykh shkolariv iz dyshrafiiieiu. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity (pedagogichni nauky) – Current issues of correctional education (pedagogical sciences)*, 7, Vol. 1, 133–144 [in Ukrainian].
4. Pro osvitu: Zakon Ukrainy (2017). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
5. Lastochkina, O. V. (2019). Typolohiia porushen pysemnoho movlennia. *Suchasni problemy lohopedii ta reabilitatsii*: proceedings of the 8th materials of the All-Ukrainian Correspondence Scientific and Practical Conference. Sumy: FOP Tsyoma S. P., 36–39 [in Ukrainian].
6. Makhonia, V. (2018). Teoretychni osnovy formuvannia pysemnoho movlennia u ditei molodshoho shkylnoho viku. Suchasnyi pohliad na dyshrafiiu. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Topical issues of the humanities*. Drogobich, 186–189 [in Ukrainian].
7. Mezhdunarodnaya klassifikaciya boleznej (10-j peresmotr). Klassifikaciya psichicheskikh i povedencheskikh rasstrojstv. Klinicheskie opisaniya i ukazaniya po diagnostike (МКБ-10/ICD-10). Yu. L. Nuller, S. Yu. Tsirkina (Eds.). (1999). URL: <https://docs.cntd.ru/document/420317971> [in Russian].
8. Tsaruk, O. (2017). Osnovni aspekty rozvytku kultury pysemnoho movlennia uchniv u shkolakh Ukrainy: 1991–2000 rr. *Visnyk natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy – Bulletin of the National Academy of State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi*, 3, 190–193 [in Ukrainian].